

Kees Combat

Het verloren paradijs in de spiegel

Enige bronnen nader bekeken

Multatuli, Daum, Couperus, Dermoût, Ferguson, Fabricius, Haasse of Szekely-Lulofs, allemaal worden ze naast vele anderen geassocieerd met het oude Nederlands Oost-Indië, en dus doet zich de vraag voor: wat zal ik uit die veelheid aan mogelijkheden kiezen voor les of leeskring? Welke schrijvers van verhalen, romans en poëzie rekent men tot de literatuur en wie zijn het wier werk wij wel kennen, maar toch misschien enigszins besmuikt moeten laten liggen als het om de overdracht aan nieuwe generaties gaat?

Goede toetsstenen daarvoor liggen in de *Oost-Indische Spiegel* van Nieuwenhuys en zijn bloemlezingen, verzameld in de bundel *Het laat je niet los*, en, om daarmee te beginnen, in het hoofdstuk dat Termorshuizen in *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*, wijdt aan de Indische letterkunde.

Termorshuizen neemt Luceberts 'Minnebrief aan onze gemartelde bruid Indonesia' als uitgangspunt voor zijn korte beschouwing. Het is gedateerd op de dag dat het Nederlandse leger de tweede politioele actie tegen de Indonesische opstandelingen inzette. Die actie liep op niets anders uit dan de soevereiniteitsoverdracht op 27 december 1949. Hella Haasses *Oeroeg*, eveneens uit 1948, is de eerste reactie op de dekolonisatie en haar gevolgen voor de relatie tussen Nederlanders en Indonesiërs. Net als in de literatuur over de oorlog in West-Europa - zie daarvoor het vorige nummer van deze jaargang, 5/1 - duurde het jaren voor men, eenmaal weg uit Indonesië, behoefte gevoelde of in staat was te schrijven over dat verloren paradijs en de wijze waarop men de laatste jaren daarin had ervaren. 'Indië en Indonesië waren taboe geworden' schrijft Termorshuizen (p. 717).

Pas vanaf 1970 komt er een literatuur op gang die het recente verleden tot onderwerp heeft. Termorshuizen wijst erop dat er een hele stroom van dagboeken - dikwijls dertig, veertig jaar na dato gereconstrueerd en gepubliceerd - op gang kwam. Daarvan zijn de bekendste en meest leesbare die van de in Batavia voor de Japanners werkende L.F. Jansen (*In deze halve gevangenis*, 1988 en de journalist Jan Bouwer (*Het vermoorde land*, 1988), en de literair uitgewerkte dagboeken van Margaretha Ferguson (*Mammie, ik ga dood*, 1976) en Beb Vuyk (*Kampdagboeken*, 1989). Termorshuizen noemt vervolgens als hoogtepunten die wijzen op literaire verwerking boeken van C. van Heekeren (*Het pannetje van Oliemans*, 1966), Nic. Beets (*Niet meer aan denken*, 1959, herdrukt in 1980), Rob Nieuwenhuys (*Een beetje oorlog*, 1979), Paula Gomes (*Sudah, laat maar*) en A. Alberts (*Namen noemen*, 1962, en *Een kolonie is ook maar een mens*, 1989).

De Oost-Indische Spiegel

Nieuwenhuys begint met een fragment uit de gedenkwaardige reis van Willem Ysbrantszoon Bontekoe en laat daarmee meteen zien dat het hem niet te doen is om elitaire, 'hoogwaardige' literatuur, maar om teksten die de werkelijkheid

uit verleden en heden op vrij directe wijze weergeven. Niet alleen Bontekoe, maar ook de zeven auteurs die Nieuwenhuys na hem opvoert in zijn bloemlezing - van Nicolaus de Graaff tot F.W. Junghuhn - zijn een soort fenomenologen en antropologen. Zij zijn reizigers die goed uit hun ogen hebben gekeken en hebben vastgesteld dat er op Java en Ambon uitbundig geleefd wordt. Met 'Plantersfeest' van F.C. Wilsen krijgen we een eerste verhaal, en meteen na Wilsen is Multatuli met zijn 'Ik groet u allen zeer!' present. Volgen P.A. Daum, Couperus, Cohen, Walraven, Dermofit, Székely-Lulofs, Du Perron, Friedericy, Vuyk, Breton de Nijs (=Nieuwenhuys zelf), Van der Hoogte, Alberts, Mahieu en uit de laatste periode eerder genoemde Beets (de pedagoo), Duncan Elias, Zikken, Ferguson, Lin Scholte, Van den Bosch, Eijkelboom, Springer en Vervoort. Wie over hun band met Indonesië meer te weten wil komen, raadpleegt uiteraard het standaardwerk van Nieuwenhuys, want over elk van hen geeft dit de nodige kanttekeningen. Zijn selectie lijkt in elk geval een uitstekende start voor wie eens uitvoerig in de klas aandacht wil schenken aan het thema Indië.

Geen enkele van de op dit moment in leven zijnde vertellers woont nog in Indonesië en met des te meer recht kan de titel van de bloemlezing gelden omtrent dit verloren paradijs: *Het laat je niet los*. Dat is de derde bron die heel zinvol is te hanteren.

Wat er niet in staat

Wie niet goed thuis is in de letteren zal zich afvragen waarom in de *Oost-Indische Spiegel* uit 1972 (latere drukken 1973, 1978) zonder verklaring auteurs als Brouwers, Wolkers, Haasse en Kousbroek ontbreken. Nu is Wolkers natuurlijk geen Indische schrijver en zijn point of view van de Nederlandse soldaat die in Indonesië huishoudt wijkt wel erg af van wat de auteurs van Nieuwenhuys doorgaans bieden, zie *De walgvogel* en *De kus*, waarvan ik alleen het eerste boek eigenlijk de aandacht waard vind. Brouwers' Indië-trilogie *Het verzonkene* (1979), *Bezonken rood* (1981) en *De zondvloed* (1988) en Kousbroeks *Oostindisch Kampsyndroom* - elders in dit nummer uitvoerig met elkaar vergeleken - verschenen later dan Nieuwenhuys' *Spiegel* en ook voor de criminoloog Hoefnagels, die zijn jeugd in Indië in romans beschreef, o.a. *De vulkaan* (1984) kwam de bundel te vroeg. *Heren van de thee* van Hella Haasse uit 1992 kon natuurlijk niet in de *Spiegel* besproken zijn, maar haar novelle *Oeroeg* toch wel en *Zelfportret als legkaart* (1954) en *Krassen op een rots* (1970) evenzeer.

Fabricius, de aartsverteller

Wie ook ontbreekt, maar dan toch niet omdat hij te jong zou zijn, is de aartsverteller Johan Fabricius. Een auteur die in het algemeen niet zo hartelijk is bejegend in onze literatuur, maar die toch de nodige verhalen en romans heeft geschreven waarom men hem de Nederlandse Somerset Maugham zou kunnen noemen.

Misschien was zijn nadeel - hij leefde van 1899 tot 1989 - dat hij, hoewel in Bandoeng geboren, een mondiaal burger was die zo ongeveer overal kwam

vóór wereldreizen algemeen vakantie- en vut-vermaak werden. Hij kreeg bekendheid met romans die helemaal niet in Nederlands-Indië speelden, zoals *Het meisje met de blauwe hoed* (1927), niet zo lang voor zijn dood als televisieserie gedramatiseerd, *Komedianten trokken voorbij* (1931), *Melodie der verten* (1932), *De dans om de galg* (1934). Zijn romans speelden in Italië (*Venetiaansd avontuur* (1931), *Leeuwen hongeren in Napels* (1934), of *De oorlog van de kleine paardjes* bijvoorbeeld, dat laatste nu ook nog extra pikant, omdat de schrijver daarin na zestig jaar de eigen ervaringen als 18-jarige 'Kriegsmaler' in het 2de Bosnisch-Herzegowinische Infanterieregiment in de Venetiaans Alpen beschrijft), in Frankrijk (*De brug over de Dordogne*, 1981), de Caribian (*Onder de hete Caraïbische zon*, 1970), en ook gewoon Nederland (bijvoorbeeld *Flipje*, 1936), Engeland (een aantal verhalen) of Nederlands-Indië.

Over ons verloren paradijs schreef Fabricius zelfs tamelijk veel. Verhalen en romans. Het meest bekend werden *Gordel van smaragd*, dertien verhalen, in 1961 verschenen en vele malen herdrukt, en de romans *Nacht over Java* (1943) en *Luie stoel* (1964). Later dook Fabricius in het verleden van Indonesië en beschreef onder meer de Pattimura-opstand op de Molukken (*De schreeuw van de witte kakatoe*), het leven van 'Majoor Jantje', een eind achttiende-, begin negentiende-eeuw levende achterkleinzoon van een vrijgelaten slaaf (*De zwaluwen van Klapanoenggal*, 1979) en de ondergang van de Oostindiëvaarder Batavia in 1629, overleefd door driehonderd van de schipbreukelingen die vervolgens werden geterroriseerd door een demonische apotheker (*Het beest uit de zee*, 1980).

Wat precies de reden is waarom Fabricius zo door de kritiek genegeerd is, ontgaat mij enigszins, en waarom Nieuwenhuys hem nergens noemt begrijp ik al evenmin, temeer omdat hij, met zijn Forum-attitude bepaald niet uit was op mooischrijverij. Ik denk dat het avontuurlijke in Fabricius' verhalen nu juist voor lezende jongens buitengewoon aardige lectuur kan opleveren. En dan denk ik ook aan die hangers uit 3havo. Van De scheepsjongen van Bontekoe tot Luie stoel is wel een flinke stap, maar het moet raar gaan als de tragikomedie van de Indische Oblomov die in Luie stoel wordt opgevoerd niet een beetje aanslaat. Ik ga dat boek hier niet behandelen, maar citeer met instemming de achterflap van de Salamander waarin het is afgedrukt. "Dit is de speelse roman over de charmante nietsnut, Jean Christophe MacMahon, bijgenaamd Bôm. Hij is vertroeteld door zijn lieve, maar domme moeder, door een ongetrouwde, eveneens lieve en domme tante, door zijn Javaanse minnaresje en zijn gefortuneerde, niet meer zo jonge vrouw. Tussen de vrouwen die hem in hun macht willen hebben komt Bôm hopeloos in de knel te zitten. Hij is te zwak van wil om zich te verweren en in zijn stoel liggend droomt hij van een teder en vredig geluk. Zo zegeviert hij al luiierend over de vrouwen; terwijl deze door spanningen en emoties verteerd worden, vlucht hij, geholpen door een robuuste natuur, in de slaap en de vergetelheid. De tragikomedie over deze 'Indische Oblomov' had zich ook in Londen, Parijs of Den Haag kunnen afspelen, want ovr al zijn beminnelijke mislukkingen. Maar alleen in de tropen zorgt de hitte dat er voor rust altijd een goede verontschuldiging is te vinden."

Het boek verscheen in 1964, vergt natuurlijk een zeker uithoudingsvermogen, maar Fabricius was in al zijn verhalen zozeer op de vertelling zelf gericht - een sterk verhaal, een levendige dialoog, de nodige spanning - en wist daarbij voldoende van de menselijke psyche om de lezer mee te (ont)voeren naar verre landen. De titels van de boeken die ik hiervoor gaf, spreken in dat opzicht boekdelen.

Als de lezer geeft om het werk van P.A. Daum met zijn Indische mensen in Holland en Van de suiker in de tabak, zal zich ook in de Indische vertellingen van Fabricius thuisvoelen. En gelukkig sta ik in mijn liefde voor deze in 1981 gestorven verteller niet alleen, want in het laatst verschenen nummer van het *Biografie Bulletin* (1995/2) bepleit Joke Linders aandacht voor hem en herinnert eraan hoe hij ooit de C.W. van der Hoogtprijs kreeg voor zijn bekendste werk na De scheepskongens: *Komedianten trokken voorbij*. Inderdaad, al uit 1931.

Neut: „Nou moe . . . de openbare verkoop gaat niet door!“ . . .

Taaie: „Souw 't soms 'n onderhanse verkoop geworre zijn?“ . . .